

mator i modernizator – da bi dve i po decenije kasnije postao poslednji simbol starog vremena na istoku Evrope i poslednja karika u lancu gvozdene zavese.

Tokom dva poslednja susreta u okviru godina zbližavanja, kao i tokom posete Maurera Jugoslaviji 1970. godine potpisani su mnogobrojni sporazumi koji su, kako pokazuje analiza Nemanje Mitrovića, služili kao temelj budućih formalnih i neformalnih odnosa između dve zemlje i dva lidera. To je bio samo simboličan završetak prvih godina bliske jugoslovensko-rumunske saradnje, ističe autor. Dinamični odnosi dve zemlje nastaviće se u narednim godinama i decenijama. Period 1968–1970. godine bio je istovremeno početak i model istorijskih obrazaca prema kojima će teći buduća jugoslovensko-rumunska saradnja.

Mitrović se, naposletku, bavi istraživanjem bilateralnih sporazuma između Jugoslavije i Rumunije koji su sklopljeni u toku godina zbližavanja 1968–1970. kao i njihovih dugoročnih istorijskih i društvenih posledica. Bilateralni sporazumi sklopljeni u ovom periodu definisali su jugoslovensko-rumunsku saradnju na mnogobrojnim poljima, od ekonomskog preko vojno-strateškog do kulturnog. Najpoznatiji zajednički poduhvat od dugoročnog ekonomskog značaja predstavljala je izgradnja hidroelektrane u Đerdapu. Ovi sporazumi uredili su bitna i do tada većinom zapostavljena pitanja trgovine, oporezivanja, carina, graničnih prelaza i pograničnih oblasti, zatim položaja rumunskih i jugoslovenskih manjina van granica matične države i, naposletku, pitanja zajedničkih ideoloških, međunarodnih i geopolitičkih interesa. Od velikog značaja bilo je i uspostavljanje saradnje na vojnom polju. Ta saradnja je zapravo predstavljala kontinuitet saveza koje su Jugoslavija i pre toga Srbija imale sa Rumunijom u međuratnom periodu, odnosno početkom 20. veka. Autor prati i uspostavljanje saradnje na često zanemarivanom kulturnom planu, koji je bio naročito značajan budući da su dva naroda delila slična istorijska iskustva, slične društvene i kulturološke strukture, verske i društvene tradicije itd.

Knjiga Nemanje Mitrovića *Tito-Čaušesku: godine zbližavanja* nudi višedimenzionalni i pluralistički način promatranja mnogobrojnih različitih ali neraskidivo povezanih sfera istorije. U okviru vrlo interesantne metodološke kombinacije i analize različitih vrsta izvora, istorijske komparativistike, simbolističke analize narativa, pluralističke analize društva i klasične deskriptiv-

je, ovo delo spaja istoriju međunarodnih odnosa, ekonomiju, geopolitiku, kulturu i društvo. Na taj način istraživanje Nemanje Mitrovića sintetiše mnogobrojne teme u širu sliku koja kroz analizu odnosa dva lidera i dve zemlje prikazuje istorijske procese koji su obeležili 20. vek. Razumevanje mnogobrojnih tematskih celina koje spaja ova knjiga od presudne je važnosti za razumevanje savremenih srpsko-rumunskih odnosa, njihovog istorijskog kontinuiteta i procesa dugog trajanja koji su determinisali istorijsku sudbinu Jugoslavije i Čaušeskuove Rumunije, kao i za postavljanje hipoteza o budućnosti spoljnih politika u regionu.

Luka Filipović

Милош Тимотијевић, МИСИЈА „ХАЛИ-ЈАРД“: РАТНА ПРОПАГАНДА, БОМБАР-ДОВАЊЕ СРПСКИХ ГРАДОВА И ЕВАКУАЦИЈА САВЕЗНИЧКИХ АВИЈАТИЧАРА У СРБИЈИ 1943–1944. ГОДИНЕ, Београд, Службени гласник, 2020, 478.

Istoričar Miloš Timotijević autor je 21 monografije na najrazličitije teme iz savremene i novije srpske istorije. U poslednjih dvadesetak godina pisao je o karakterističnim pojavama u popularnoj kulturi, o duhovnosti i religioznosti, modernizaciji grada u epohi socijalizma, ali najviše o procesima i pojavama vezanim za okupaciju i građanski rat u Srbiji 1941–1945. godine. Pritom, njegova pionirska lokalna istraživanja iz čačanskog kraja uspešno su kontekstualizovana, pa se mogu smatrati i reprezentativnim uzorkom o složenom periodu iz nacionalne istorije. U poslednjih pet godina primetan je njegov povratak temama iz Drugog svetskog rata kojima je i započinjao naučnu karijeru (treba pomenuti njegovu vrlo zapaženu trotomnu *Zatamnjenu prošlost*, u koautorstvu sa Goranom Davidovićem iz 2002–2004), pa su se pred nama u navedenom periodu pojavila vrlo važna istraživanja koja on potpisuje – biografije oficira JVuO Zvonimira Vučkovića (kontekstualizovana kao rasprava narativa iz prošlosti iz sadašnjosti) i ideologa Ravnogorskog pokreta Dragiše Vasića (u kontekstu uspona i pada srpske nacionalne ideje u prvoj polovini 20. veka), monografija o finansijama i pokretima otpora u Jugoslaviji, kao i zbirka njegovih ranije objavljenih i novih članaka o pojednostavljenim pitanjima prošlosti simbolično nazvana *'Hrabri' partizani i 'zli' četnici*. Peta u petoj godini je monografija koju prikazujemo: *Misija*

'Halijard', ratna propaganda, bombardovanje srpskih gradova i evakuacija savezničkih avijatičara u Srbiji 1943–1944. godine. Radi se o 48. izdanju vrlo uspele biblioteke „Sabornik“ u okviru izdavačke delatnosti Službenog glasnika, koja je jedan od fokusa svog rada usmerila ka novim istraživanjima iz perioda 1941–1945. godine.

Priča o operaciji „Halijard“ zapravo predstavlja deo istorije savezničkih vazduhoplovnih dejstava u Evropi tokom Drugog svetskog rata i napora antifašističkog Ravnogorskog pokreta da pomogne njihove ratne napore kroz spasavanje i evakuaciju avijatičara na teritoriji Srbije. Iako je Balkan predstavljao sekundarno mesto dejstava savezničke 15. vazduhoplovne armije, koja je pre svega bombardovala strateški važne ciljeve i okupacione ustanove u Zapadnoj Evropi, od 1943. i ovaj region postaje bojno polje i mesto sudara i u tom smislu. Najviše su na udaru bila naftna polja u predelu Pločestija u Rumuniji, ali su masovna bombardovanja privrednih ciljeva i komunikacija od jeseni 1943. postala karakteristična pojava i u okupiranoj Jugoslaviji. Kao važna trasa preletanja savezničkih aviona ona je postala poprište vazdušnih borbi i sukoba savezničkih aviona i okupatorskih snaga protivvazdušne odbrane. Kako M. Timotijević ističe, to je i razlog što je na područje Jugoslavije za nešto više od godinu dana palo skoro 4.800 savezničkih avijatičara, od kojih je više od 800 njih izgubilo život. Ostali su se našli na udaru nemačkih poternih jedinica, ali i spasilačkih ekipa pokreta otpora, na teritoriji Srbije pre svega vojno i politički dominantne JVuO – i srž knjige čini upravo priča o njima.

„Proizvođenje sećanja ili zaboravljanja jeste konstitutivni elemenat zvanične reprezentativne kulture, pri čemu uvek treba imati na umu da bez svesti o onome što se zaboravlja nije moguće shvatiti ni ono što se pamti. Na taj način izabrani događaji proizvode se u 'znamenite', da bi se naknadnom promišljenom ideološkom akcijom uveli u zajedničko sećanje“, zaključuje Miloš Timotijević osvrćući se i na zvanično sećanje na učesnike misije „Halijard“ u Srbiji, čija je uloga u komunističkoj Jugoslaviji bila skrajnuta i zaboravljena, dok poslednjih godina počinje njena drugačija memorijalizacija, ali uz određen zazor i otklon prema JVuO i „četnicima“, koji se i dalje čine kao nepoželjna pojava u zvaničnom *antifašističkom narativu*.

Prva trećina knjige posvećena je samoj pojavi savezničkog vazduhoplovstva u Jugoslaviji i Srbiji od 1943. i daljem razvoju odnosa u

zemlji tokom te i naredne godine. Timotijević reljefno prikazuje ključne epizode vezane za saveznike i pokrete otpora u Jugoslaviji: odnose „Velike trojke“ i postepeno smenjivanje sile „patrona“ na Balkanu, savezničke misije u Jugoslaviji i njihovu ulogu u profilisanju politike i odabiru saveznika u zemlji, kojeg će nadalje pomagati u punom kapacitetu; uzroke za preorijentisanje od delimične podrške generalu Dragoljubu Mihailoviću do potpune podrške Josipu Brozu Titu (posebno nakon Teheranske konferencije); preletanje savezničkog vazduhoplovstva preko teritorije Srbije i bombardovanja prvih ciljeva na ovoj teritoriji (kao i prva prihvatanja avijatičara od JVuO od januara 1944); razvoj britanskih planova o uklanjanju generala Mihailovića i, posledično, promene u sastavu jugoslovenske vlade u Londonu. Pritom, vrlo su sadržajni i dragoceni i ekskursi o okupacionoj i kolaboracionističkoj štampi i propagandi i pokretima otpora, Velikoj Britaniji i SAD kao objektima njihovog propagandnog napada i svojevrsnog propagandnog rata.

Proleće i leto 1944, kao ključna i centralna tema ove knjige, prikazani su u punoj kompleksnosti zbivanja na terenu i odnosa među zaraćenim stranama. Najpre, uz prikaz složenih odnosa u savezničkoj koaliciji, njihovih promena i posledica koje su se osetile najpre unutar vlade u Londonu, a potom i u zemlji. Ispraćeni su svi saveznički vazdušni napadi na ciljeve u Jugoslaviji (uz ukazivanje na intenzivne napade na gradove u NDH koje razbija predstave u delu javnosti da su bombardovani samo srpski ciljevi) i Srbiji, obaranja njihovih aviona (uz veliki napor autora da svaki put navede vreme i mesto pada, tip aviona i imena članova posade), kao i poduhvati JVuO da prihvate, spasu pred poterama okupatora, neretko uz žrtve, i evakuišu svaku njihovu posadu. Potom, i razvoj odnosa partizana u Srbiji prema saveznicima koji je evoluirao od percepcije „zlih“ kapitalista do važnih pomagača u preuzimanju vlasti u zemlji. Ističe se i uloga Konstantina Koče Popovića i vođstva partizanskog pokreta u Srbiji u odabiranju ciljeva bombardovanja u Srbiji 1944, koja nisu nanela samo vojnu i privrednu štetu okupatoru, već u značajno većoj meri i domaćem civilnom stanovništvu. Isto tako, i propagandni rat koji je u isto vreme doživljavao kulminaciju, a u kojem je zbog velikih civilnih žrtava prouzrokovanih savezničkim bombardovanjima (posebno nakon bombardovanja Beograda na prvi i drugi dan Uskrsa, 16–17. aprila 1944) i javno mnjenje u Srbiji počelo da menja svoje

stavove prema Angloamerikancima, a na štetu JVuO koja ih je videla kao svoj oslonac. Zanimljivo je ukazivanje na nejednak tretman Amerikanaca i Britanaca u kolaboracionističkoj štampi, uz posebno težište ka diskreditaciji „Engleza, grobara malih naroda“.

Na osnovu domaćih i stranih izvora i stručne literature, prvi deo operacije „Halijard“, odnosno evakuacija oko 270 savezničkih avijatičara i službenika iz Pranjana („svojevrsne neformalne prestonice“ ravnogorske Srbije poslednjeg ratnog leta) 9–10. avgusta 1944. u koordinaciji JVuO i savezničke komande u južnoj Italiji prikazan je do detalja. Sada o ovom događaju, koji ima posebnu važnost i u percepciji saveznika (budući da se radilo o najvećoj evakuaciji u okupiranoj Evropi koju je izveo jedan antifašistički – Ravnogorski pokret), konačno imamo zaokruženu sliku. Zanimljiv je i ovde iznesen zaključak da su nemačke obaveštajne strukture verovatno registrovale aktivnosti u zoni Pranjana, ali da nisu preduzele ofanzivu ka tom području, verovatno zbog tada generalno primenjivane taktike „živi i pusti druge da žive“, koja je nastupila uoči komunističke i boljševičke opasnosti.

Autor je posebno apostrofirao da u konačnom raspletu ključnu ulogu nisu imali ratni moral niti trenutna brojnost sukobljenih strana u građanskom ratu, već pomoć saveznika i njihova ranija podela na interesne sfere, u kojima je Jugoslavija pripala zoni pod kontrolom SSSR-a. Veoma su važni i novi naučni pogledi vezani sa operacijom „Retvik“, koju su u prvoj nedelji septembra 1944. izvele savezničke snage (angažujući skoro 2.000 aviona) u dogovoru sa partizanskom komandom u Srbiji. Ironijom istorije, snabdevanje partizana vojnom opremom i razaranja srpskih gradova tekla su paralelno sa naporima JVuO da spasi i evakuišu poslednje kontingente američkih avijatičara, a najmasovnija bombardovanja Beograda i Leskovca dešavala su se baš na kraljev rođendan. Procena o broju žrtava savezničkih bombardovanja u Srbiji 1943–1944. koju autor navodi iznosi oko 5.000 civila. Ipak, general Mihailović je svojim verolomnim saveznicima ostao odan do kraja: poslednji kontingent savezničkih avijatičara evakuisan je sa aerodroma u Boljanićima pod kontrolom njegovih snaga 27. decembra 1944. godine. Ukupan broj prihvaćenih i evakuisanih savezničkih avijatičara od JVuO u Srbiji, prema rezultatima istraživanja, iznosi 465 lica. U poslednjim poglavljima Timotijević poklanja pažnju rekonstrukciji odnosa američkih saveznič-

kih snaga sa JVuO, pre svega kroz odnos pukovnika Roberta Mekdauela (američke misije „Rendžer“) i generala Mihailovića. Početna inicijativa za predaju nemačkih snaga saveznicima, sa JVuO kao posrednikom, nije urodila plodom. Sva nada koja je postojala kod Mihailovića i koja se zasnivala na njegovoj proceni da SAD neće dopustiti prepuštanje Jugoslavije komunističkom bloku pokazala se varljivom, a Amerika je „svoju spoljnu politiku prema Jugoslaviji zasnivala na geopolitičkim, a ne ideološkim osnovama“. Kada se Jugoslavija od 1948. bude pojavila kao potencijalni „mek trbuh“ u Staljinovoj istočnoevropskoj imperiji, SAD će redefinisati politiku prema njoj i postati joj ključni saveznik i pomagač. Uspomena na Mihailovića ostavljena je po strani i kroz naredne godine počela je da bleedi.

Miloš Timotijević iznosi ili potvrđuje niz vrlo važnih zaključaka kritičke istoriografije vezanih za istoriju Drugog svetskog rata u Srbiji: da je operacija „Halijard“ bila najveća pojedinačna evakuacija iza neprijateljskih linija tokom celog rata – i to na globalnom nivou; da je čitava misija bila videna unutar vođstva JVuO i Ravnogorskog pokreta kao mogućnost da se nakon britanskog napuštanja generala Mihailovića pred drugim ključnim saveznicom, SAD, nadomesti ranija vojna neaktivnost, ali i iskaže jasna privrženost Zapadu i antifašistička akcija i u završnici rata u Srbiji; da je, konačno, Mihailovićeva strategijska zamisao bila vezana za animiranje OSS i dela SOE ne bi li uticali na promenu odluke o jednostranoj pomoći njihovih država komunistima u Jugoslaviji – ali da je ona bila u potpunom raskoraku sa savezničkom politikom podele interesnih sfera na Balkanu. Na kraju, i da „bez velike pomoći zapadnih Saveznika u snabdevanju partizana, pobjeda Tita u Srbiji ne bi bila moguća“.

Timotijevićevi zaključci zasnovani su na bogatom i detaljnom heurističkom iskustvu; iz pregleda korišćenih izvora i literature može se zaključiti da je za potrebe ovog rada upotrebio skoro 250 različitih naučnih radova, preko 50 memoarskih zapisa i više od 60 zbornika dokumenata – objavljene građe. Pored toga, u velikoj meri konsultovao je stranu i domaću štampu, pre svega prilikom rekonstrukcije propagandnog rata u Srbiji 1941–1944, ali i za doseganje medijske slike o misiji „Halijard“ na Zapadu i njenoj postepenoj promeni. Vrlo je značajno njegovo korišćenje i ukazivanje na bogatu arhivsku građu savezničkih komandi i misija, koja je danas istraživačima u Srbiji

dobrim delom dostupna putem interneta. Autor je pružio niz korisnih linkova i internet adresa, pre svega iz Nacionalnog arhiva iz Vašingtona i Imperijalnog ratnog muzeja iz Londona, ali i za deklasifikovane dokumente OSS-a, oficijelne prezentacije savezničkih vazduhoplovnih armija i bombarderskih grupa itd. Sve to uslovalo je bogat naučni aparat, koji je inače karakteristika Timotijevićevih radova. Knjiga sadrži i dva vrlo značajna priloga: pregledni spisak američkih i britanskih aviona oborenih na teritoriji Srbije, čije su posade kasnije evakuisane sa improvizovanih aerodroma pod kontrolom JVuO u Pranjanima, Koceljevi i Boljaniću (sa detaljnim podacima o vremenu i mestu obaranja), kao i gotovo celovit spisak sa 379 imena avijatičara koji su evakuisani sa ovih lokacija.

Bogato istoriografsko iskustvo, pre svega u poznavanju Drugog svetskog rata, kao i konsultovanje raznorodne literature, uslovlili su multiperspektivnost i originalnost Timotijevićevog pristupa, koji uz višestruku kontekstualizaciju svakog od opisanih problema čini da njegova knjiga naposljetku ne bude samo zaokružen istorijat misije „Halijard“, već i jedna od nezaobilaznih studija za razumevanje Drugog svetskog rata u Jugoslaviji.

Nemanja Dević

Božica Ž. Slavković Mirić, JUGOSLAVIJA I ALBANIJA 1945–1948: EKONOMSKI ODNOSI, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2020, 448.

U srpskoj historiografiji ni o jednom susednom narodu ne postoji toliko radova kao o Albancima. Razlog je, naravno, prvenstveno pitanje Kosova, zbog kojeg se to interesovanje proširilo i na matičnu zemlju Šiptara – Albaniju. Iako broj radova o Albaniji zaostaje za brojem onih o Albancima i Kosovu, o odnosima Jugoslavije ili Srbije i Albanije ima više radova nego o odnosima Srbije ili Jugoslavije i bilo koje druge susedne zemlje. S druge strane, broj radova na bilo koju temu iz ekonomske istorije u našoj historiografiji i dalje nije velik. Knjiga Božice Slavković Mirić *Jugoslavija i Albanija 1945–1948: ekonomski odnosi*, iako ne spada u čistu ekonomsku istoriju, osvetljava jedan važan aspekt međudržavnih odnosa koji su raniji autori doduše često doticali, ali nikad dublje osvetlili. Istovremeno, knjiga se bavi politički najšakljivijim razdobljem međusobnih odnosa. Najšak-

ljivijim zato što je baš ono, za razliku od svih koja su mu prethodila ili došla posle njega, najotvorenije za protivrečne interpretacije. To je bio period kada su dve strane pokušale da prvi put prevaziđu tradiciju sukobljavanja i preokrenu je u osnovu buduće saradnje. Ekonomska saradnja je trebalo da bude osnov budućeg jedinstva, ali se na kraju razdoblja pokazalo da je i ona iskorišćena za nastavak politike sučeljavanja.

Knjiga se zasniva na master radu koji je autorka odbranila 2010. godine i sastoji se od Predgovora, Uvoda, četiri poglavlja, Epiloga i Zaključka, za kojim slede zaključak na engleskom jeziku, spisak izvora i literature i imenski registar.

U Predgovoru (str. 9–17) autorka upoznaje čitaoca sa sadržajem rada, metodologijom, glavnim arhivskim i drugim izvorima koje je koristila, kao i sa relevantnom literaturom. Sledi Uvod (19–75), u čijem prvom delu autorka daje pregled političkih, a potom i privrednih odnosa Kraljevine SHS/Jugoslavije i Albanije. U nastavku se kratko osvrće na Drugi svetski rat i veze dva oslobodilačka pokreta pod vođstvom jugoslovenskih, odnosno albanskih komunista. Dalje se iznose štete nastale tokom rata u Jugoslaviji sa pomalo nekritičkim osloncem na podatke koje su posleratne jugoslovenske vlasti u kratkom roku prikupile, a koje su kasnije mnogi istoričari takođe ne mnogo kritički preuzimali. Sledi pregled ekonomskog razvoja Jugoslavije i propisa koji su ga pratili. Više prostora je posvećeno odnosima nove Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom, koji je bio osnovni ekonomski oslonac, a istovremeno i uzor novih vlasti. U završnom delu Uvoda, prikazuje se odnos Jugoslavije i Albanije kao mala replika jugoslovensko-sovjetskog odnosa – iako je Albanija želela da razvija neposredne odnose sa prvom zemljom socijalizma, Staljin ju je uputio na Jugoslaviju. Sve izneto u Uvodu je neophodno da bi se razumelo dalje izlaganje.

Nastavak izlaganja je podeljen hronološki, po godinama od 1945. do 1948, a svako poglavlje opisuje razvoj tokom jedne godine. Prvo poglavlje (77–115) bavi se počecima ekonomske i druge saradnje dve mlade socijalističke zemlje. Prikazan je međunarodni kontekst u kojem su dve zemlje, posebno Albanija kao slabiji partner, tražile svoj put. Albanija je, zbog slabosti i nepriznavanja od strane velikih sila, bila upućena na tešnju saradnju sa Jugoslavijom. Ona je već započela tokom zajedničke borbe protiv okupatora u ratu, ali je istovremeno bila primetna i